

Socially dangerous act a necessary sign of the objective side of crime: theoretical and practical aspects

Feruzbek KHUDAYKULOV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 2022

Received in revised form
20 June 2022

Accepted 25 July 2022

Available online

15 August 2022

Keywords:

crime,
the objective side of crime,
socially dangerous act,
socially dangerous action,
socially dangerous inaction,
body movement.

ABSTRACT

In this article, such research methods were widely used as logical, systemic, comparative legal. In particular, the objective side of the crime, which is one of the important elements of the corpus delicti, and the general characteristics of the necessary feature of the objective side of the crime are revealed, as well as the scientific views and research of scientists about them, the similarities and differences between them are described in detail. Also, a comparative legal analysis of the necessary sign of the objective side of the crime of a socially dangerous act with its other signs was carried out, their problematic sides were identified and consistently described. This article focuses on the general characteristics of the objective side of the crime, and the mandatory features of the objective side of the crime are analyzed instrumentally and comparatively. The existing problems in these signs are revealed, their theoretical and practical solutions are established and found. In addition, the doctrine of criminal law and the criminal legislation of developed foreign countries were analyzed, and on the basis of this, specific proposals and recommendations were developed to improve the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss7/S-pp318-328>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption of Tashkent State University of Law. E-mail: dr.profi114@gmail.com.

Ижтимоий хавфли қилмиш жиноят таркиби объектив томонининг зарурий белгиси: назарий ва амалий жиҳатлари

Калит сўзлар:

жиноят,
жиноят объектив томони,
ижтимоий хавфли
қилмиш,
ижтимоий хавфли ҳаракат,
ижтимоий хавфли
ҳаракатсизлик,
танаҳаракатлари.

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада тадқиқ этишнинг мантиқийлик, индукция, дедукция, тизимлилик, мантиқий-юридик, қиёсий-ҳуқуқий методларидан кенг фойдаланилган. Жумладан, биринчи навбатда жиноят таркиби муҳим элементларидан бири бўлган жиноят объектив томонининг зарурий белгиси умумий тавсифи очиб берилган бўлиб, у тўғрисидаги олимларнинг илмий қарашлари, тадқиқотлари, улар ўртасидаги ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлар ҳақида атрофлича баён қилинган. Шунингдек, жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ижтимоий хавфли қилмиш унинг бошқа белгилари билан қиёсий таҳлил қилиниб, улардаги муаммоли жиҳатлар аниқланди ва кетма-кет тавсифлаб берилди. Ушбу мақолада асосий эътибор жиноят объектив томони зарурий белгиси бўлган ижтимоий хавфли қилмишга қаратилган бўлиб, у инструментал ва қиёсий таҳлил қилинган. Мазкур белгида мавжуд муаммолар аниқланиб, уларнинг назарий ва амалий ечимлари ўрнатилган ва топилган. Шу билан бирга, жиноят ҳуқуқи доктринаси ва ривожланган хорижий давлатлар жиноят қонунчилиги таҳлил этилиб, бу борада Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигини такомиллаштириш бўйича аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Общественно опасное деяние необходимый признак объективной стороны состава преступления: теоретические и практические аспекты

Ключевые слова:

преступление,
объективная сторона
преступления,
общественно опасное
деяние,
общественно опасное
действие,
общественно опасное
бездействие,
телодвижения.

АННОТАЦИЯ

В данной статье были широко использованы такие методы исследования как логический, системный, сравнительно-правовой. В частности, раскрывается объективная сторона преступления, являющегося одним из важных элементов состава преступления и общая характеристика необходимого признака объективной стороны преступления, а также подробно описываются научные взгляды и исследования ученых о них, сходства и различия между ними. Также был проведен сравнительно-правовой анализ необходимого признака объективной стороны преступления общественно опасного деяния с другими его признаками, выявлены и последовательно описаны их проблемные стороны. В данной статье

основное внимание уделяется общей характеристике объективной стороны преступления, а обязательные признаки объективной стороны преступления анализируются инструментально и сравнительно. Выявлены существующие проблемы в этих признаках, установлены и найдены их теоретические и практические решения. Кроме этого, были проанализированы доктрина уголовного права и уголовное законодательство развитых зарубежных стран, и на основании этого выработаны конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства Республики Узбекистан.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида жиноят таркиби элементлари ва белгилари ажратиб берилган. Шунингдек, улар бир бутунликда ва ўзаро боғлиқликда жиноят таркибининг ягона тизимини ташкил қилади. Жиноят таркибида объектив ва субъектив белгилар ҳамда бу белгилар орқали тавсифланадиган элементлар ягона тизимга бирлашади. Шу билан бирга, жиноят таркибининг объектив белгилари орақали унинг субъектив элементлари аниқланади.

Жиноя қонунига кўра мазкур қонун билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади (Ўз.Р ЖК 14-м, 1-қ.). “Демак, жиноятга қонунда белгиланган бу тушунчадан хулоса қилиб жиноят ҳуқуқида жиноятга: “Жазолаш таҳдиди остида жиноят қонуни билан тақиқланган қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизликни)ни айбли содир қилиш”га жиноят деб таъриф бериш мумкин” [1. Б. 26].

Жиноят қонуни мазкур моддасидан кўриниб турибдики қонун чиқарувчи билвосита жиноий қилмиш иккита шаклдан, яъни ҳаракат ёки ҳаракатсизликдан иборат эканлигини кўрсатиб ўтади. Хусусан, қонун чиқарувчи уларнинг қонунда назарда тутилган таърифини, талқинини бермаган. Ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг шакли сифатида жиноий ҳаракат ёки ҳаракатсизликда таъриф бериш жиноят ҳуқуқи доктринасининг асосий вазифаси ҳисобланади. “Жиноят кодекси ижтимоий хавфли қилмишнинг иккита шакли: фаол(актив) шакли – ҳаракат ва нофаол(пассив) шакли ҳаракатсизликни ифодалайди...” [2. С. 130].

Мазкур тадқиқот ишимизда жиноий ҳаракат ва ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг шакли сифасида тадқиқ этишда аввал жиноий қилмишнинг ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Жумладан, ҳар қандай инсон хулқ-атвори ижтимоий фойдали ёки ижтимоий хавфли бўлади. Ушбу хулқ-атвор муайян қилмишни содир этишда ифодаланади. Жиноий қилмиш(ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг кўринишларидан бири ҳисобланади. Демак, ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг фаол(актив) шакли – бу жиноий ҳаракат бўлса, унинг нофаол(пассив) кўриниши эса – жиноий ҳаракатсизликдир.

Ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг шакли сифасида жиноий ҳаракат ёки ҳаракатсизликка бўлиниши муайян даражада фалсафий-мантиқий асосларга эга.

Биринчидан, шахс ўзига юклатилган қонуний мажбуриятлар ва вазифаларни бажармасликда унинг жиноий хулқ-атвори нофаол(пассив) кўринишда бўлсада, аммо у у ёки бу фаол(актив) ҳаракатни содир этади. Шунинг

учун жиноий жавобгарлик мазкур мажбуриятларни бажармаганликдан келиб чиқади. Масалан, вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (Ўз.Р ЖК 122-м.) жиноятида моддий таъминламасликнинг турли эҳтиёт чораларини кўради. Шахс турар жойини ўзгартириб бошқа жойга кўчиб кетиши мумкин. Жиноят ҳуқуқи назариясида у шахс жиноий қилмишни ҳаракатсизликдан содир этган деб топилади. Шунинг учун ҳам жиноий хулқ-атворнинг нофаол(пассив) кўриниши сифатида ҳаракатсизликни таърифлаш умумий маънода мумкин бўлсада, жиноят-ҳуқуқий маънода у ўз моҳиятини тўлиқ намоён қилмайди. Яъни жиноят-ҳуқуқий маънода соф ҳаракатсизликнинг ўзи мавжуд эмас. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, реал объектив ҳақиқатда ҳаракатсизликнинг мутлоқ шаллари мавжуд эмас. Унда у ёки бу ҳаракат мавжуд бўлади. Жиноий қилмишнинг бундай бўлиниши нафақат ҳуқуқий, балки илмий асосларга ҳам эга.

Иккинчидан, содир этилган жиноий қилмиш билан ҳуқуқий норма тузилишининг ўзига хос хусусияти ҳам ушбу бўлинишнинг фалсафий-мантиқий асоси ҳисобланади. Аммо бундай бўлиниш содир этилган жиноий қилмишда турли хил зиддиятларни келтириб чиқариш мумкин.

Жиноий жавобгарликка фақат жиноий ҳаракат (ҳаракатсизлик) содир қилган шахслар тортилиши мумкин. Қилмишсиз, яъни инсоннинг ташқи дунёдаги муайян хулқ-атворисиз жиноят ҳам, жиноий жавобгарлик учун асос ҳам йўқ. Инсоннинг маълум жиноий хулқ-атворида намоён бўлмаган жиноят содир қилиш ҳақида фикр билдиришнинг ўзи жиноятни ташкил қилмайди. Айни пайтда, жиноят-ҳуқуқий маънода қилмишни ҳаракатлар тизими, шахснинг фаолияти, хулқ-атвори билан тенглаштириш керак эмас. Аксарият ҳолларда жиноят таркиби сифатидаги қилмиш “хулқ-атвор”, “фаолият”ни эмас, балки алоҳида бўғинлардан ташкил топган аниқ ҳаракатни қамраб олади (номусга тегиш, шикаст етказиш, қасддан одам ўлдириш). Бундан, жиноят-ҳуқуқий маънодаги ҳар қандай ҳаракат ёки хулқ-атвор ҳам жиноят таркибидаги қилмиш бўла олмайди, деган хулоса қилишимиз мумкин [3. Б. 158–159].

Жиноий ҳаракат ва ҳаракатсизлик тушунчалари ўртасидаги муносабат билан боғлиқ муаммони жиноят ҳуқуқи доктринасида кўплаб олимлар тадқиқ этган.

Жумладан, Н.С. Таганцев фикрича, “Жиноий тажовузларнинг бундай гуруҳларга бўлиниши фақароларга мурожаат қилинган буйруқ (фармон) ёки талабларда ётади. Буйруқлар нафақат ундаги баёнотлар шакли билан, балки фақароларга юкланган мажбуриятлар ва бузилиши мумкин бўлган мажбуриятларнинг моҳияти ва кўлами билан фарқланади. Ҳаракатнинг ҳаракатсизликдан фарқи буйруқ ва тақиқловчи жиноят ҳуқуқий нормалар фарқига асосланади. Бу нормалар нафақат ўзининг шакли ва тузилиши билан, балки ўзининг ҳуқуқий моҳияти билан ҳам фарқланади” [4. С. 265–266].

Маълумки қонун чиқарувчи томонидан қабул қилинган муайян жиноят-ҳуқуқий норма фактик ва норматив шаклларда намоён бўлади. Фактик норма ўз навбатида бир вақтда қонунда ифодаланганлардан ташқари бошқа хулқ-атвори таъқиқлайди. Шу билан бирга, норматив эса муайян шаклда ҳаракат қилишни таъқиқладиган норма бўлиб, ҳақиқатда фактик ҳолатда таъқиқланганларидан ташқари ҳар қандай бошқа усулларда ҳаракат қилишни назарда тутди. Масалан,

Номусга тегиш (Ўз.Р ЖК 118-м.) қонун чиқарувчи жиноят содир этиш усули(зўрлик ишлатиш, қўрқитиш ёки ожизлигидан фойдаланиш)ни норматив жиноят-ҳуқуқий норма сифатида белгилаган. Булардан бошқа усулларда номусга тегишни жиноят ҳисобланмайди.

Амалдаги ЖК Махсус қисм нормалари таҳлили шуни кўрсатадики, жиноят ҳуқуқи назариясида жиноят қонунининг фактик ва норматив хусусиятлари ўртасида фарқлар мавжуд. Ушбу фарқлар жиноят-ҳуқуқий норманинг тузилиши(конструкцияси)нинг ўзига хослигидадир. Улар унинг моҳияти билан боғлиқ эмас. Жиноят-ҳуқуқий норманинг бошқа хусусиятлари ҳам бўлиб, улар таъқиқловчи ва кўрсатмавийдир. Жумладан, норма тузилиши(конструкцияси) муайян назарда тутилган хулқ-атвор тўғрисида хулоса қилиш имконини бермаса, фақат таъқиқланган шакллар рўйхатини ўз ичига олган бўлса – бу таъқиқловчи жиноят-ҳуқуқий норма ҳисобланади. Шу билан бирга, нормалар тузилиши тегишли хулқ-атвор шакллари тўлиқ рўйхатини ифодалаган ва барча қолган хулқ-атвор таъқиқланган деб ҳисобланса – ушбу норма кўрсатмавийдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ижтимоий хавфли хулқ-атвор(жиноий қилмиш)нинг ҳаракат ёки ҳаракатсизликка бўлинишининг иккинчи фалсафий-мантикий асосида ҳаракат деганда, жазо қўллаш таҳдиди билан муайян шаклда ҳаракат қилишни таъқиқловчи ҳуқуқий нормаларга қарама-қаршиликда ифодаланадиган жиноий қилмиш тушунилади. Ҳаракатсизлик деганда эса, жазо қўллаш таҳдиди билан муайян шаклда ҳаракат қилишга кўрсатма берадиган, назарда тутадиган қилмиш тушунилади. Бунда жиноий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик ҳам қонун чиқарувчи томонидан қабул қиланган жиноят-ҳуқуқий нормаларга зид бўлади. Масалан, пора бериш ҳаракати Ўз.Р ЖК 211-м.да таъқиқланган жиноий қилмиш. Вояга етмаган фарзандни моддий таъминлаш ота-она мажбурияти ҳисобланиб, қонун нормаси моддий таъминлашни мажбурият сифатида белгилаган ва улар муайян ҳаракатлар орқали бажарилади. Ушбу ҳаракатларни бажармаслик моддий таъминламаслик каби ҳаракатсизликда ифодаланadi (Ўз.Р ЖК 122-м.) ва унга нисбатан жиноят қонуни билан жазо қўлланилади.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида Н.С.Таганцевнинг илмий ёндашувини қўллаб-қувватловчи кўплаб олимлар мавжуд.

Жумладан, А.Б. Сахаров фикрича, “Барча нормаларни таъқиқловчи ва буйруқ берувчи нормаларга бўлинади. Таъқиқловчи ва буйруқ берувчи нормалар фаол(актив) хулқ-атвор – ҳаракат ёки нофаол(пассив) хулқ-атвор–ҳаракатсизлик орқари бузишида ифодаланadi”. Бу бўлиниш “Ўта нисбий” бўлиб, у жиноят содир этишининг турли шакллари ифодалайди” [5. С. 68–69].

Шуни таъкидлаш лозимки, юқоридаги олимлар ўз илмий ёндашувларида жиноят-ҳуқуқий нормаларни таъқиқловчи ва буйруқ берувчиларга бўлиб, улар орқали ижтимоий хулқ-атворнинг ҳаракат ёки ҳаракатсизлик шакллари ифодалаши масалага содда ечим топишга уринишдир. Агар масалани ечими оддий бўлганда жиноий хулқ-атворнинг мазкур шакллари махсус тадқиқ этиш лозим бўлмас эди.

Бизнинг фикримизча, жиноий ҳаракат ёки ҳаракатсизликни жиноят қонуни нормаларига қараб фарқлаш тўғрисидаги илмий ёндашувнинг ўзи нотўғри ҳисобланади. Чунки жиноий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик ўзига хос жисмоний (моддий белгиси) ва юридик (норматив белгиси) тузилишига эгадир.

Хусусан, Г.В. Тимейконинг фикрича, “Жиноят қонуни нормаси нафақат ҳаракат билан, балки ҳаракатсизлик билан ҳам зарар етказилиши, бузилиши мумкин. Бундан ташқари, таъқиқловчи нормани муайян хулқ-атворни талаб қилувчи деб номалаш мумкин, шунингдек, талаб қилувчи нормани эса ҳаракатсизликни ифодалашни таъқиқловчи деб ҳисоблаш мумкин” [6. С. 116].

Жумладан, А.А. Тер-Акопов “Бизнинг илмий қарашишимизча, хулқ-атворни ифодаланиши ва таъқиқланишини бир-бирига қарама-қарши қўйишга асос йўқ. Ҳар қандай жиноий ҳуқуқий норма ўзида ҳар иккаласини ҳам ифодалаш мумкин. Жиноий ҳуқуқий норманинг асосий вазифаси зарур хулқ-атворни белгилашдир. Таъқиқ ва бегилаш нисбий хусусият касб этади ва уларни фақат ҳаракат ёки ҳаракатсизлик билан боғламаслик лозим” [7. С. 13] деб таъкидлайди. Унинг илмий қарашидан Г.В. Тимейконинг ёндашувини давом эттирганини кўриш мумкин.

Р. Кабуловнинг таъкидлашича, “Жиноий ҳаракат ўзининг жисмоний белгиларига кўра, ҳар қандай жиноий бўлмаган ҳаракатдан фарқ қилмайди. Ҳаракатнинг жиноий моҳияти унинг жамиятга қарши йўналтирилганлигини, яъни ижтимоий хавфлилигини билдиради. Бироқ, ҳаракат ўзича ижтимоий хавфли бўлмайди, бунинг учун у зарарли оқибат келтириб чиқарган ёки чиқариши мумкин бўлиши керак... Амалдаги жиноят қонуни ҳаракатсизлик учун жиноий жавобгарликни белгиловчи нисбатан унча кўп бўлмаган нормалар миқдорини ўз ичига олган. Шахснинг зиммасига воқеалар ривожини жиноий оқибатни келтириб чиқаришига йўл қўймаслик учун муайян тартибда ҳаракат қилиш борасида мажбурият юклатилган бўлса, ҳаракатсизлик жиноий жазога лойиқ деб топилади” [8. Б. 112–113].

Шуни таъкидлаш лозимки, жиноий хулқ-атвор шакллари таърифи ва уларни белгилаш бир қатор омилларга боғлиқ бўлади. Булардан қонун чиқарувининг ҳуқуқий нормаларни шакллантириш қобилияти ва қонунчилик техникаси асосий ўринни эгаллайди.

Юқоридаги олимлар илимий ёндашуви асосида ҳаракат ва ҳаракатсизлик тушунчаларини белгилаш уларнинг бир хил даражада бир-бирига аралашиб ягона тизимда ифодаланишига олиб келади. Бу эса ҳуқуқий категориянинг абстракт, яъни ноаниқ ифодаланиш даражаси ҳисобланади. Бундай абстракт ифодаланиш ўз навбатида жиноятни квалификация қилишга ўз таъсирини ўтказади.

Бизга маълумки, жиноий қилмиш муайян жиноят таркиби бўйича квалификация қилинганида унинг шакли ҳақида сўз юритилади. Ушбу қилмиш ҳаракат ёки ҳаракатсизликда содир этилганлиги аниқланиши лозим. Бундай аниқлаш жиноятни тўғри квалификация қилинишини таъминлайди.

Нотўғри квалификация қилиш ўз ўрнида давлатнинг жиноий ҳуқуқий соҳада олиб бораётган сиёсатининг амалга ошмай қолишига, жиноят қонуни принципларининг бузилишига, одил судловнинг амалга оширилмай қолишига, айбдор ва жабрланувчиларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларининг таъминланмай қолишига, одил судлов органлари обрўсининг тушишига, фуқароларда одил судловга нисбатан ишончсизликнинг пайдо бўлишига, шунингдек суд статистикасининг нотўғри юритилишига олиб келади. Шу билан бирга, жиноятларни нотўғри квалификация қилиш жиноят қонунининг вазифаларини амалга оширишга ва унинг кўзланган мақсадига эришишга тўсқинлик қилади ҳамда ижтимоий салбий оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади” [9. Б. 26].

В.Н. Кудряцев тўғри таъкидлаб ўтканидек, “Бизга маълумки, жиноят қонунида жиноий ҳаракатни ҳам, жиноий ҳаракатсизликни ҳам таърифи берилмаган. Улар жиноий қилмишнинг умумий таърифида бирлашган ҳолда назарда тутилади. Мазкур тушунчалар баъзи умумийлик хусусиятига эга эканлиги ҳақида хулоса чиқаришига асос бўлди” [10. С. 32].

Одатда баъзи муайян жиноят ишларида қоидага кўра ҳаракат ва ҳаракатсизлик ўртасидаги чегарани белгиланмайди ва фарқланмайди. Чунки бунга зарурати ҳам йўқ.

Ҳаракат ёки ҳаракатсизликнинг умумийлиги жиноят қонуни нормаси моҳияти билан ифодаланади. Хусусан, ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг айнан шундай умумийлигини қонун чиқарувчи Ўз.Р ЖК 14-м. 1-қ.да назарда тутган. Қонун чиқарувчи ҳаракат ва ҳаракатсизликни ягона ижтимоий хавфли қилмиш тушунчасида ифодалаган.

Г.В. Тимейко фикрича, “Икки ёки ундан ортиқ жиноий ҳуқуқий ҳодисани қонун чиқарувчи томонидан умумий, ягона тушунча билан ифодалаши уларнинг ўхшаш эканлигидан далолат қилмайди ва улар ўртасидаги мавжуд фарқларни истисно этмайди” [11. С. 121]. Бу хусусда унинг илмий қарашлари ўринли.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, қонун чиқарувчи Ўз.Р ЖК 14-м.да ижтимоий хавфли қилмишни ягона тушунча сифатида назарда тутилиши ҳаракат ва ҳаракатсизликни умумлаштириш учун эмас. Ижтимоий хавфли қилмиш айнан жиноий хулқ-атворнинг ташқи шакли бўлганлиги учун шундай назарда тутилган.

Жумладан, В.Н.Кудряцевнинг фикрича, “Ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг асосий бир-биридан фарқли жиҳатлари уларнинг жисмоний, ижрочиликка оид, ташқи соҳасида ифодаланади” [12. С. 86].

Жиноят ҳуқуқи назариясида ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг фарқли жиҳатларини ажратмайдиган олимлар ҳам учраб туради. Улардан бири чехословак олими Ф.Полячекдир. У “Ҳаракатсизлик ва ҳаракат ўртасида сифат жиҳатдан асосий фарқ мавжуд эмас. Шахс жиноий хулқ-атворнинг бундай усули ўраб турган ҳолатга инсон таъсирини кўрсатиш учун яроқли, мос келадими деган масала борасида гап боради.” [13. С. 110–111] деб таъкидлаб ўтади.

Г.К.Матвеевнинг таъкидлашича, “Ҳаракатсизлик шахс жиноий хулқ-атворининг ташқи кўриниши сифатида ҳуқуқий нуқтаи назардан қараганда ҳаракатдан тубдан фарқ қилмайди” [14. С. 26].

А.Мамедов фикрчи эса, “Ҳаракат ва ҳаракатсизлик умумий хусусият касб этиб, уларнинг умумийлигини норматив соҳади ифодаланади” [15. С. 57].

Жиноят ҳуқуқи назариясида ҳаракат ва ҳаракатсизликнинг фарқли жиҳатларини жисмоний соҳада фарқлайдиган олимлар ҳам мавжуд. Улар бундай фарқларни ижтимоий ва руҳий соҳада кўрадилар.

Жумладан, А.А. Тер-Акопов фикрича, “Ҳаракат ва ҳаракатсизлик бир-бирига қарама-қарши фақат жисмоний даражада қўйилиши мумкин. Бизни эса жисмоний эмас, балки хулқ-атворнинг ижтимоий мазмун моҳияти қизиқтиради. Ҳаракат ва ҳаракатсизлик ўртасидаги чегара ижтимоий соҳада кўзга ташланмайди. Умумий жиҳатдан улар жиноят қонуни билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатларга зарар етказади ва улар шу нуқтаи назардан фаол(актив) кучни ифодалайди “...Ҳаракатсизлик ўзининг психофизик(руҳий-жисмоний) соҳасида ҳаракатдан фарқ қилмайди, хулқ-атворнинг иккала шакли ҳам инсоннинг нерв фаолиятининг натижаси ҳисобланади” [16. С. 13, 29].

Юқоридаги олимнинг илмий қарашларидан у жинсий ҳаракат ва ҳаракатсизликни психофизик(руҳий-жисмоний) даражада ҳам тадқиқ этганлиги кўриб турибди. Ҳаракат ва ҳаракатсизликни руҳий-жисмоний жиҳатдан тадқиқ этиш М.И. Еникеев” [17. С. 146] илмий ишларида ҳам кўзга ташланади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, жинсий ҳаракат ҳаракатсизликдан қуйидаги жиҳатларда фарқ қилади: жисмоний, ижтимоий ва руҳий.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида юқорида жиҳатлар билан боғлиқ ҳолда объектив-ҳуқуққа хилоф қилмиш тушунчаси тўғрисидаги масала ҳар доим илмий тадқиқот ишларида муҳокамаларга сабаб бўлади.

Хусусан, И.А. Минниқес фикрича, “Объектив-ҳуқуққа хилоф қилмиш деганда, ҳуқуқий таъқиқларни бузадиган, субъектив ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ва қонуний мажбуриятларни таъминлаш чораларини қўллашга олиб келадиган, истисно тарзда қонунда тўғридан тўғри назарда тутилган ҳуқуқий жавобгарлик кўриш чоралари қўлланишига олиб келадиган айбсиз, ижтимоий зарарли ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади” [18. С. 55].

А.М. Хужин таъкидлашича “Объектив- ҳуқуққа хилоф қилмиш деганда, у асосий белгиларини эга бўлиб, ҳуқуқни тикловчи чораларни қўлланишига олиб келадиган, истисно ҳолатларда эса қонунда назарда тутилган ҳуқуқий жавобгарликни келтириб чиқарадиган жисмоний шахснинг айбсиз, қонунга хилоф, ижтимоий зарарли қилмиш тушунилади” [19. С. 8–9].

Е.Л. Ковалеванинг фикрича, “Мазкур таъриф бир қатор мунозарали ҳолатларни ўз ичига олади ва унга аниқлик киритишни талаб қилади. Ижтимоий хавфлилик, зарарлилик объектив-ҳуқуққа хилоф ижтимоий муносабатнинг ижтимоий аҳамияти сифатида мазкур қилмиш ижтимоий ҳаётнинг энг адолатли тузилиши ва ҳуқ-атворнинг энг мавбул вариантларини белгилайдиган ҳуқуқий нормада назарда тутилганларни бузади” [20. С. 36].

И.С. Сомощенко таъкидлашича, “Ҳуқуқбузарликнинг ўзига хос ижтимоий зарарлилик(хавфлилик) белгиси бутунлигича ҳуқуққа хилоф қилмишга ташқи томондан тегишли бўлади. Улар табиатан ҳуқуқбузарликдан объектив ижтимоий аҳамияти билан эмас, балки ўзининг сабаблари билан фарқланади.

В.Н. Кудрявцев ва Н.С. Малеиннинг фикрларича, “Объектив-ҳуқуққа хилоф қилмиш бу ҳуқуқий ҳуқ-атворнинг шаклларида бири ҳисобланади. Ҳар қандай ҳуқуқбузарлик ўзида уни бузган ҳуқуқбузар учун жазони ифодалайди. Килиб чиққан оқибат ҳар бир ҳуқуқбузар ўзининг ҳуқуққа хилоф қилмишини содир этиши натижаси бўлиб, ҳуқуқбузарликни содир этган шахс ўзининг ҳуқ-атворини англаган бўлиши лозим. Субъект қилмиши унинг иродаси назоратида бўлсагина ҳуқуққа хилоф ҳисобланади. Агар субъект ўз қилмишини ижтимоий ҳуқуққа хилофлигини англамаган бўлса, унинг қилмишида ҳуқуққа хилофлилик мавжуд бўлмайди. Фақат онгли(англанган) ҳуқ-атворгина ҳуқуқий тартибга солинади. Ҳуқуққа хилофлиликнинг мавжуд эмаслиги ҳуқуқбузарликнинг ўзи мавжуд бўлмаслигини англатади. Жумладан, В.Н. Кудрявцев ва Н.С. Маленин ҳам ҳуқуққа хилофлик белгисини бевосита шахснинг тафаккурий (англаш) ва иродавий элементлари билан боғлайдилар” [21. С. 33].

Юқорида олимларнинг илмий қарашларидан улар объектив ҳуқуққа хилоф қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилик белгисини субъектив белгилар, яъни шахснинг тафаккурий ва иродавий элементларга боғлиқ бўлишини кўриш мумкин.

В.Н. Кудряцев ва Н.С. Малеиннинг фикрларига қўшилмаймиз. Тафаккурий ва иродавий элементлар қилмишни жиноят деб топишда муҳим бўлсада, жиноят объектив томони таҳлил қилишда ва тадқиқ этишда уларни жиноят таркиби ташқи томонига аралаштирмаслик лозим.

А. исмли шахс ишдан чиқиб одамлар билан тўлган автобус таранспорт воситасига чиқади. Автобус олдида бошқа автотранспорт воситаси чиқиб қолади ва унинг ҳайдовчиси В. бирдан тормозни босади. Натижада А. мувозанатини сақлаш мақсадида табиий равишда қўлини олдинга узатади ва унинг қўли Б.нинг кўзига кириб кетади. Бу натижасида А. Б. исмли шахс соғлиғига оғир шикаст етказди. Яъни содир бўлган ҳодиса натижасида Б. исмли шахс битта кўзи кўрмай қолади. А. Б.га айбсиз ҳода зарар етказди. А.нинг айби мавжуд эмаслиги учун у жиноий жавобгарликка тортилмайди. Аммо айбнинг мавжуд эмаслиги умуман объектив томонга таъсир қилмайди. Гарчи жиноий қилмиш бўлмасада, қилмиш ўз объектив томонига эга. Тафаккурий ёки иродавий элементлар мавжуд ёки мавжуд эмаслигидан қатъи назар қилмиш мавжуд бўлади. Бу қилмиш жиноят-ҳуқуқий қилмиш эмас, балки жиноий жавобгарликка тортилмайдиган қилмиш ҳисобланади.

Ҳаракат ва ҳаракатсизлик тушунчаларини мазмун-моҳиятига аниқлик киритиш лозим. Ушбу тадқиқот ишимизда улар ҳар бир мазмун-моҳияти, белгилари, фарқли жиҳатлари ва тузилишини бир-бирма кўриб чиқамиз.

Мазкур тадқиқот ишимизда жиноий ҳаракат ва ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг шакли сифасида тадқиқ этишда аввал жиноий ҳаракатни ўрганиш, кейин эса жиноий ҳаракатсизликни тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

МДҲ давлатлари [22] жиноят қонунчилиги таҳлили шуни кўрсатадики, уларда жиноят тушунчасига берилган таъриф “ижтимоий хавфлилик, ҳуқуққа, хилофлилик ва айблилик” концепциясига асосланган ҳолда берилган. Яъни жиноятнинг формал ва моддий белгиларини қонун чиқарувчи жиноят қонунида ифодалаган. Ривожланган хорижий давлатлар, хусусан, Германия, Франция, Беларусь ва Молдова [23] жиноят қонунлари таҳлили шуни кўрсатадики, уларда жиноят тушунчаси ўрнига “қилмиш таркиб” сўз бирикмаси ишлатилади ва унда объектив ва субъектив белгилар умумий ҳолда ифодаланади. Жиноят ҳуқуқи доктринасида эса жиноят таркиби ҳар қандай жиноятнинг ядроси, ўзагини ташкил этиши ва унинг белгилари ўз навбатида жиноятнинг белгиларини ифодалаши ҳақидаги илмий концепциялар илгари сурилади. Ривожланган хорижий давлатлар қонунчилиги ва жиноят ҳуқуқи доктринасида мавжуд илмий концепциялар асосида Ўз.Р ЖК 14-моддасини қуйидаги янги таҳрирда берилиши мақсадга мувофиқдир:

“14-модда. Жиноят тушунчаси

Ушбу Кодекс билан тақиқланган ва унинг Махсус қисмида назарда тutilган жиноят таркиби объектив ва субъектив белгиларини ифодаловчи айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади”.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas’ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. B. 26.
2. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. Б.В. Здравомыслова. М, 1999. – С. 130.

3. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 158–159.
4. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая: Лекции. М., 1994. – Т. 1. – С. 265–266.
5. Сахаров А.Б. Уголовно-правовая охрана безопасности условий труда в СССР. М., 1958. – С. 68–69.
6. Тимейко Г.В. Понятие и специфические черты преступного бездействия // Труды ВЮЗИ. М., 1963. Т. 2. – С. 116.
7. Тер-Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения. М., 1980. – С. 13.
8. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik (To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri) / R. Kabulov, A.A. Otajonov va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. – B. 112–113.
9. Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм: Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашри / Ш.Т. Икрамов, Р. Кабулов, А.Отажонов ва бошқ; Масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – Б. 26.
10. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – С. 85; Его же. Противоправное бездействие и причинная связь // Советское государство и право. 1967. № 5. – С. 32.
11. Тимейко Г.В. Понятие и специфические черты преступного бездействия // Труды ВЮЗИ. М., 1963. Т. 2. – С. 121.
12. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – С. 86.
13. Полячек Ф. Состав преступления по чехословацкому уголовному праву. М., 1960. – С. 110–111.
14. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М., 1970. – С. 26.
15. Мамедов А. Соотношение и взаимосвязь объекта и объективной стороны преступления // Уголовное право. №2. – С. 57.
16. Тер-Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения – М.: Юрид. лит., 1980. – С 13, 29.
17. Еникеев М И Основы судебной психологии М., 1982 – С. 146.
18. Минникес И А Объективно-противоправное деяние Дисс канд юрид наук Свердловск, 1987 С 55.
19. Хужин А.М. Объективно-противоправное поведение в российском праве Автореф дисс канд юрид наук Новгород, 2000 С 8-9
20. Ковалева Е.Л. Правовая природа объективно-противоправных деяний // Закон и право 2001 – № 8. – С. 36.
21. Кудрявцев В Н, Малейн НС Правовое поведение, его субъекты и пределы // Правоведение 1980 – №3. – С. 33.
22. <https://continent-online.com>
23. Strafgesetzbuch (Deutschland) (Германия Жиноят кодекси, немис тилида) // URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 02.01.2022), Criminal Code (Canada) (Канада Жиноят кодекси, инглиз тилида) // URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 23.06.2022), https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb.htm.